การศึกษาลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา
A Study of Banana Stalk Carving Patterns by Local Craftsmen around Songkhla Lake

ดำรงค์ ชีวะสาโร[1*]
Damrong Cheevasaro[1*]

บทคัดย่อ

การศึกษามีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษารวบรวมประเภทรูปแบบ และขั้นตอนการแทงหยวก ข้อมูลช่างแทงหยวกรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา และอัตลักษณ์ คุณค่าและความสำคัญ ของการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพและเสนอผลการศึกษาด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า ลายแทงหยวก มี 4 ประเภท ได้แก่ ลายเครือง ลายนอ ลายเสา และลายปิดมุม มีรูปแบบ 2 ประเภท คือ รูปแบบลายไทยและรูปแบบลายประดิษฐ์ มีขั้นตอนในการแทงหยวก 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเตรียมหยวก 2) การแทงลาย 3) การประกอบหยวกหรือคุมหยวก 4) การประกอบติดตั้ง มีช่างแทงหยวกจำนวน 35 คนอาศัยอยู่ในพื้นที่รอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ จังหวัดสงขลา 26 คน จังหวัดพัทลุง 6 คน และจังหวัดนครศรีธรรมราช 3 คน อัตลักษณ์ที่ปรากฏของลายแทงหยวก ได้แก่ การให้ลายแทงหยวกเป็นพระเอก ตัวลายมีขนาดใหญ่ จะเน้นโครงสร้างรูปร่างภายนอกและช่องไฟ ไม่นิยมการแรและการย้อมสี มีหลากหลายรูปแบบ และมีคุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอย เศรษฐกิจและสังคม และประเพณีวัฒนธรรม ที่สัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิตของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา ส่งผลให้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ และเกิดการเรียนรู้ การส่งเสริมและการพัฒนา การอนุรักษ์ และการสืบทอด การแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาและของชาติให้ดำรงอยู่สืบไป

คำสำคัญ: ลายแทงหยวก ช่างแทงหยวก รอบลุ่มทะเลสาบสงขลา

Abstract

The research aimed to study and collect data on types, patterns, carving procedures, local craftsmen facts, identity, values and importance of banana stalk carving by local craftsmen around the Songkhla Lake. The research was a qualitative study and the results were presented in descriptive analysis. The research found that, there were 4 types of designs of banana stalk carving; Krueng design (Lai Krueng), Nor design (Lai Nor), Sao design (Lai Sao), and Pid Moom design (Lai Pid Moom). Regarding forms, they were classified into 2 forms; Thai design form (Lai-Thai) and applied design form (Lai Pradit). There are 4 steps in banana stalk carving procedures; 1) preparing banana stalks, 2) carving, 3) keeping carved banana stalk, and 4) decorating. For number of craftsmen, there were 35 local craftsmen residing around the Songkhla Lake - 26 from Songkhla, 6 from Pattalung and 3 from Nakhon Sri Thammarat. The identity of carved banana stalks could be seen through dominant role of it in decoration. The artistic design was big, with emphasis on outer structure and space. Dying was not preferable. They came in various designs and had economic, social and cultural value closely related to way of life of the people around the Songkhla Lake. Banana stalk carving made people realize its value and importance leading to learning, promotion and development, preservation and everlasting heritance of banana stalk carving around the Songkhla Lake.

Keywords: Banana Stalk Carving Patterns, Artisans, Songkhla Lake

[1] อ., สาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000
[1] Lecturer, Department of Visual Arts, Faculty of Fine Arts, Thaksin University, Songkhla, 90000
[*] Corresponding author: Tel: 0816084487. E-mail address: ronglinethai@gmail.com

บทนำ

งานแทงหยวกเป็นผลงานศิลปะพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่เกิดจากภูมิปัญญาในการสรรใช้วัสดุทรัพยากรธรรมชาติมาสร้างเป็นผลงานศิลปะ เพื่อใช้ในงานพิธีกรรมหรือกิจกรรมบางอย่างในชีวิตประจำวัน ซึ่งการแทงหยวกนั้นเป็นศิลปะพื้นบ้านที่มีลักษณะแตกต่างไปจากศิลปะแขนงอื่น และมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยทุกระดับทุกชนชั้น ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์ตลอดถึงชาวบ้าน โดยเฉพาะ สถาบันพระมหากษัตริย์นั้นหากมีพิธีพระราชทานเพลิงศพเมื่อใดก็จะต้องมีการนำงานแทงหยวกมาประดับตกแต่งประกอบสถานที่ที่จะประดิษฐานพระศพหรือวางศพ จนกลายเป็นพระราชประเพณี ซึ่งจะมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามยศฐานันดรศักดิ์ของผู้เสียชีวิต เช่น จิตกาธานหรือพระจิตกาธาน เป็นต้น ซึ่งกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมได้ประกาศขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ในสาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม เมื่อปี 2554

งานแทงหยวกเป็นศิลปะที่ไม่คงทนถาวร เนื่องจากวัสดุที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นั้น คือ หยวกกล้วยจะเหี่ยวเฉาสลายรูปในระยะเวลาอันสั้น ดังนั้น ระยะเวลาในการปฏิบัติงานหรือการชื่นชมผลงานการแทงหยวกจึงสามารถทำได้ในเวลาที่จำกัด ทำให้ไม่สามารถพบเห็นงานแทงหยวกได้บ่อยนัก ในปัจจุบันงานแทงหยวกมีการนำมาใช้ประดับตกแต่งทั้งในงานอวมงคลและงานมงคล โดยเฉพาะ ในงานมงคลมีการนำมาใช้มากกว่างานอวมงคล เช่น ใช้ประดับตกแต่งเบญจาในการสรงน้ำพระพุทธรูป สรงน้ำพระสงฆ์ สรงน้ำประติมากรรมรูปเหมือนพระสงฆ์ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่ประชาชนเคารพและศรัทธา ตกแต่งเรือพระทั้งเรือพระบกและเรือพระน้ำ เป็นต้น ส่วนในงานอวมงคลนั้นมีการนำมาใช้ประดับตกแต่งเมรุชั่วคราวสำหรับเผาศพและใช้ตกแต่งโลงศพเพียงเท่านั้น ผลจากที่มีการนำงานแทงหยวก มาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายลักษณะส่งผลทำให้การแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลามีพัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่ง โดยเฉพาะ ในเรื่องของรูปแบบลวดลาย จะมีทั้งรูปแบบที่แตกต่างกันและมีรูปแบบที่เหมือนกันในแต่ละกลุ่มช่างแต่ละพื้นที่ อีกทั้งลายแทงหยวกยังถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดสำหรับงานแทงหยวก งานแทงหยวกในอดีตนั้นเป็นที่นิยมของผู้คนในทุกท้องถิ่นของภาคใต้โดยเฉพาะในเขตรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ได้แก่ จังหวัดสงขลา พัทลุง นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการแทงหยวกกันมากและมีช่างแทงหยวกจำนวนมากที่มีความสามารถในการแทงหยวกสูง แต่ในปัจจุบันช่างแทงหยวกเหล่านั้นก็ได้เสียชีวิตไปเป็นส่วนใหญ่ พร้อมกับนำวิชาความรู้ที่ส่งเสริมเรียนรู้ฝึกฝนติดตัวกันมาไปเสียด้วย ทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการแทงหยวกได้สูญหายไปด้วย อีกทั้งส่งผลทำให้การแทงหยวกในหลายท้องถิ่นได้สูญหายจนสิ้นเชิง หรือคงเหลือช่างเพียงไม่กี่คนและอยู่ในวัยชราและไม่มีผู้สืบทอดองค์ความรู้เหล่านั้น โดยเฉพาะ เรื่องของลายแทงหยวก ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจที่สำคัญที่สุดของงานแทงหยวก และจากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ยังไม่มีการรวบรวมศึกษาผลงานการแทงหยวกของช่างเหล่านี้ โดยเฉพาะ ลวดลายซึ่งมีความสำคัญมาก อย่างเป็นระบบและสมบูรณ์พอ

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญผลงานการแทงหยวกของช่างเหล่านี้จึงต้องการจะศึกษาวิจัยในเรื่อง “ศึกษาลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา” เพื่อรู้จัก เข้าใจ สามารถที่จะอนุรักษ์ สืบสานผลงานเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งผลจากการศึกษาจะเป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริม อนุรักษ์ สืบทอด พัฒนา และต่อยอดคุณค่าทางศิลปะวัฒนธรรม โดยเฉพาะศิลปกรรมท้องถิ่นให้ดำรงอยู่สืบต่อไปไม่สูญหายไปจากท้องถิ่นรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาและประเทศไทยสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษา รวบรวมประเภทและรูปแบบลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา
2. เพื่อศึกษาขั้นตอนการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา
3. เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับช่างแทงหยวกรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา
4. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ ความสำคัญและคุณค่าของการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา

ระเบียบวิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง ศึกษาลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) กำหนดขอบเขตการวิจัยและมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ขอบเขตด้านพื้นที่ โดยกำหนดพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับทะเลสาบสงขลาและมีช่างแทงหยวกหรือผลงานการแทงหยวกปรากฏอยู่ ได้แก่ อำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอบางกล่ำ อำเภอควนเนียง อำเภอสิงหนคร

อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสสินธุ์ และอำเภอระโนด ของจังหวัดสงขลา อำเภอเมืองพัทลุง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง และอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา กำหนดไว้ 4 ประเด็น คือ 1) ประเภทและรูปแบบของลายแทงหยวก 2) การแทงหยวก 3) ข้อมูลช่างแทงหยวก 4) อัตลักษณ์ คุณค่าและความสำคัญ

3. ผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ช่างแทงหยวกที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มช่างแทงหยวกที่ปฏิบัติงานอยู่เป็นประจำ ช่างในปัจจุบันที่เลิกปฏิบัติงานแล้ว และช่างที่เสียชีวิตแล้ว

โดยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1) การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแทงหยวก

2) การศึกษาภาคสนาม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับลายแทงหยวกของช่างรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา และข้อมูลของช่าง ด้วยวิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต และการถ่ายภาพประกอบ

3) การวิเคราะห์ข้อมูล ตามขอบเขตด้านเนื้อหา

4) การเสนอผลการศึกษาค้นคว้า ด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และมีภาพประกอบ

ผลการศึกษาและอภิปรายผล

ผลการศึกษาเรื่อง ศึกษาลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา สรุปผลได้ดังนี้

1. ประเภทและรูปแบบของลายแทงหยวก จัดแบ่งตามลักษณะประโยชน์การใช้สอยที่จะนำไปใช้ตามตำแหน่งที่นำไปใช้ตกแต่งและใช้ในการเรียกชื่อลายต่าง ๆ แบ่งได้ 4 ประเภท คือ 1) ลายเครื่อง เป็นลายสำหรับใช้ประกอบเข้าชุดกับลายอื่นประกอบด้วย ลายเครื่องสำหรับชุดลายนอ ได้แก่ ลายกระจังฟันปลาหรือลายกลีบบัว ลายกระจังฟันสามหรือลายกระจังฟันห้า และลายเครื่องสำหรับชุดลายเสา ได้แก่ ลายกระจังฟันปลาและลายน่องสิงห์ 2) ลายนอ เป็นลายสำหรับใช้ประดับตกแต่งในแนวนอน 3) ลายเสา เป็นลายสำหรับใช้ประดับตกแต่งในแนวตั้งหรือแนวเฉียงของเสา 4) ลายปิดมุม เป็นลายสำหรับใช้ในการปิดมุมประกบหรือการต่อหยวก ซึ่งในการจำแนกประเภทของลายแทงหยวกนั้นจะมีความแตกต่างจากแหล่งอื่น ๆ ที่มีการแบ่งโดยใช้ลักษณะของรูปแบบลายในการจำแนกและเรียกชื่อลาย เช่น ป. มหาขันธ์ [1] แบ่งลายแทงหยวกไว้ 2 ประเภท คือ ลายที่ใช้เหมือนกันในทุกท้องถิ่นกับลายที่ใช้แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น และพูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า [2] ได้กล่าวถึงลวดลายการแทงหยวกของเพชรบุรีว่า มี 7 ลาย คือ ลายฟันหนึ่ง ลายฟันสาม ลายฟันห้า ลายน่องสิงห์ ลายหน้ากระดาน ลายเสา และลายกระจัง อีกทั้ง วสันต์ จัทรวงศา และปิยวรรณ สุธารัตน์ [3] ได้กล่าวถึงลวดลายในการแทงหยวกของช่างที่อยุธยาว่า ประกอบด้วย ลายฟันปลา ลายสาม ลายห้า ลายก้านขด ลายก้ามปู เป็นต้น ซึ่งผลการศึกษาในการแบ่งประเภทของลายสอดคล้องกับที่ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ [4] ได้กล่าวถึง การสร้างลวดลายมีรูปแบบขึ้นจำเพาะอย่างที่จะนำไปใช้ในการตกแต่งแต่ละส่วนแต่ละตอน คำนึงถึงหน้าที่และพื้นที่ที่จะใช้ประดับให้สวยงามและเหมาะสม ในการจัดแบ่งรูปแบบของลายแทงหยวก โดยจัดแบ่งตามลักษณะของรูปแบบที่ช่างนำมาใช้ได้เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มรูปแบบลายไทย 2) กลุ่มรูปแบบลายประดิษฐ์ ซึ่งจะมีรูปแบบที่เหมือนกันและรูปแบบที่ต่างกันในแต่ละพื้นถิ่น ซึ่งจะมีความแตกต่างจากรูปแบบลายแทงหยวกจากแหล่งอื่น ๆ ที่ใช้รูปแบบลายไทยเพียงอย่างเดียว ดังที่ พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า [2] ได้กล่าวว่าการแทงหยวกของช่างที่เพชรบุรีนิยมใช้ลายไทยมาแต่โบราณ เป็นลายมาตรฐานแบบดั้งเดิม หรือชูศักดิ์ ไทพาณิชย์ [5] ได้กล่าวถึงลวดลายการแทงหยวก ได้แก่ ลายกระจัง ลายประจำยาม ลายน่องสิงห์ ลายกระหนก และลายหน้ากระดาน ลายเหล่านี้ก็เป็นรูปแบบของลายไทยแบบดั้งเดิมเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะ กลุ่มรูปแบบลายไทยเป็นกลุ่มที่มีการนำมาใช้ในการแทงหยวกมากที่สุดในยุคปัจจุบัน และลักษณะของรูปแบบลายมีความถูกต้องตามรูปแบบลายไทย มีความงามทางด้านสัดส่วนและรูปทรง โครงสร้าง ตลอดถึงคุณลักษณะของลาย การเรียกชื่อลายจะเรียกชื่อตามลักษณะของรูปแบบลายและที่มาอย่างในภาคกลาง ซึ่งมีความแตกต่างจากรูปแบบที่ครูช่างรุ่นเก่า ๆ ในท้องถิ่น ในปัจจุบันจึงพบเห็นรูปแบบลายแบบในอดีตได้น้อยมากจัดอยู่ในกลุ่มรูปแบบลายประดิษฐ์ที่ครูช่างได้คิดประดิษฐ์ขึ้นมา จากการนำรูปแบบลายไทยและรูปแบบจากสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว ทั้งจากธรรมชาติ เช่น ดอกไม้ ใบไม้ สัตว์ต่าง ๆ และจากศิลปะและวัฒนธรรมพื้นถิ่น เช่น หนังตะลุง มโนราห์ มาผสมผสาน จัดวางจังหวะ กลายเป็นลายรูปแบบเฉพาะเอกลักษณ์ของช่างแทงหยวกแต่ละท่าน อาจพบได้ก็จากช่างรุ่นเก่าหรือภาพถ่ายงานแทงหยวกผลงานของช่างรุ่นเก่า แต่ในปัจจุบันก็ยังมีช่างบางคนที่มีการประดิษฐ์รูปแบบลายแทงหยวกอยู่อย่างสม่ำเสมอ

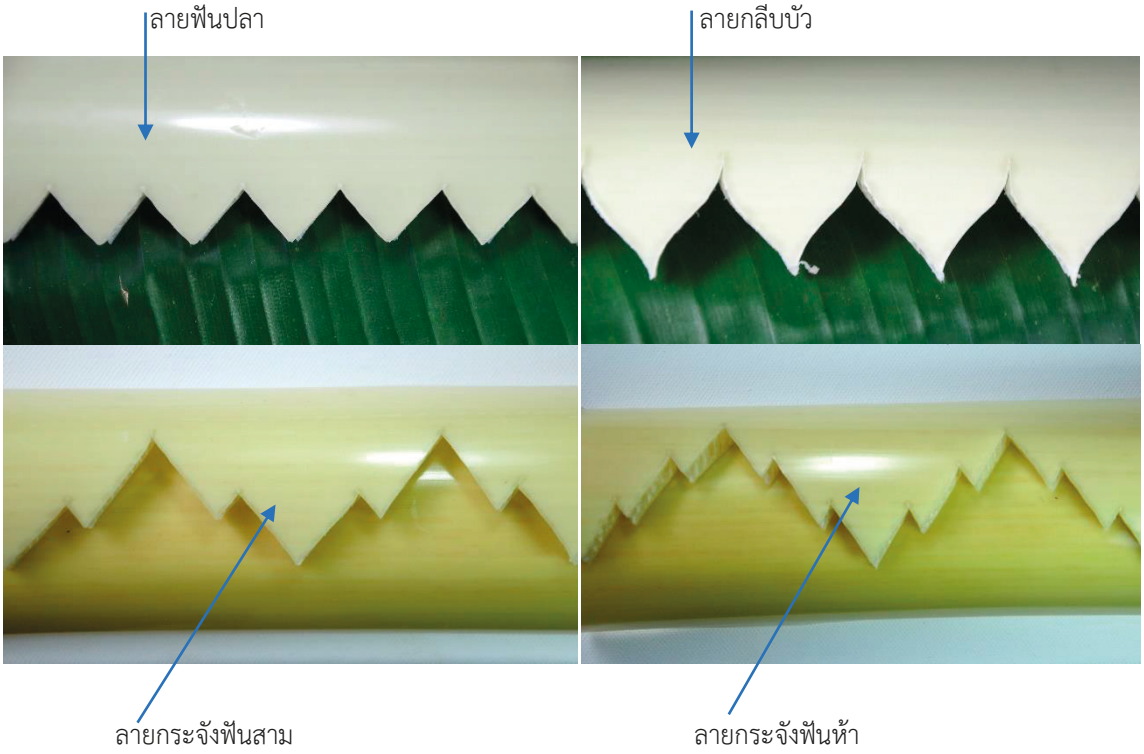

ภาพที่ 1 ลายเครื่องชุดลายนอ

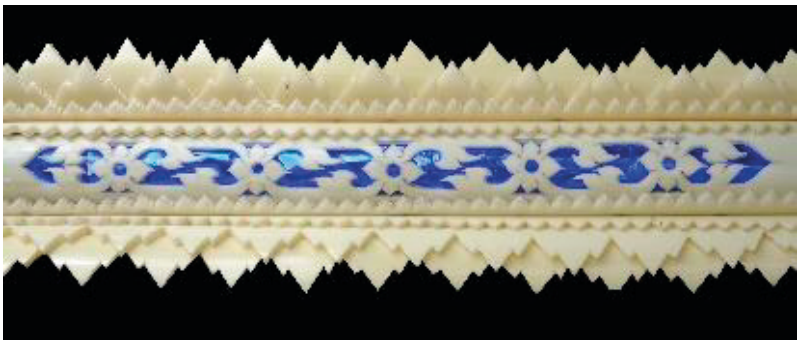

ภาพที่ 2 ชุดลายนอ

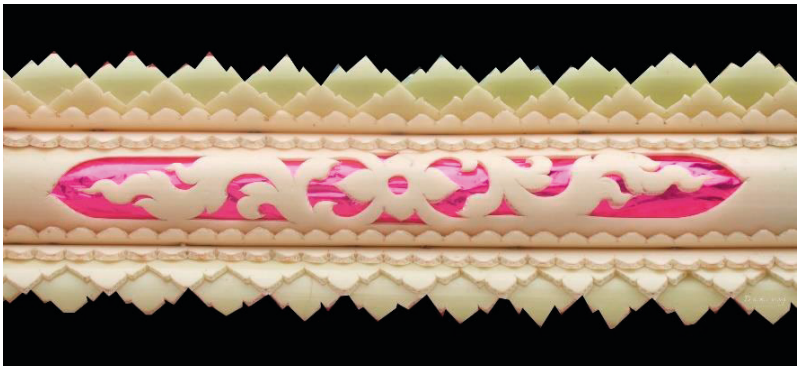

ภาพที่ 3 ชุดลายนอ

ภาพที่ 4 ชุดลายนอ

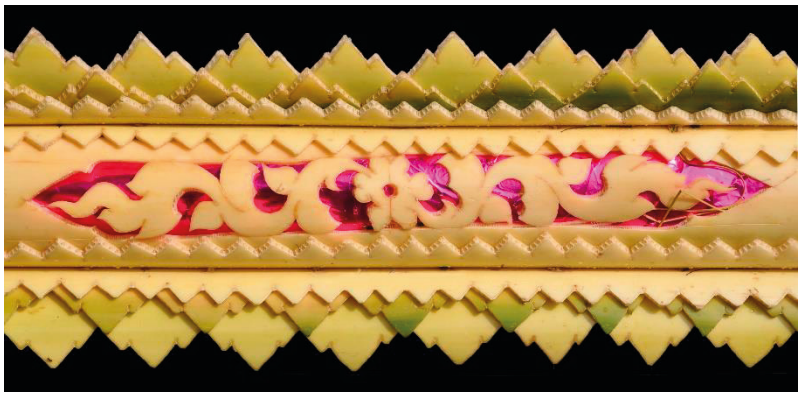

ภาพที่ 5 ชุดลายนอ

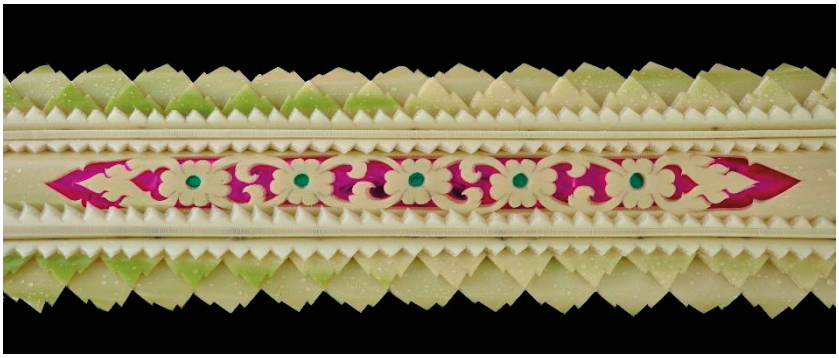

ภาพที่ 6 ชุดลายนอ

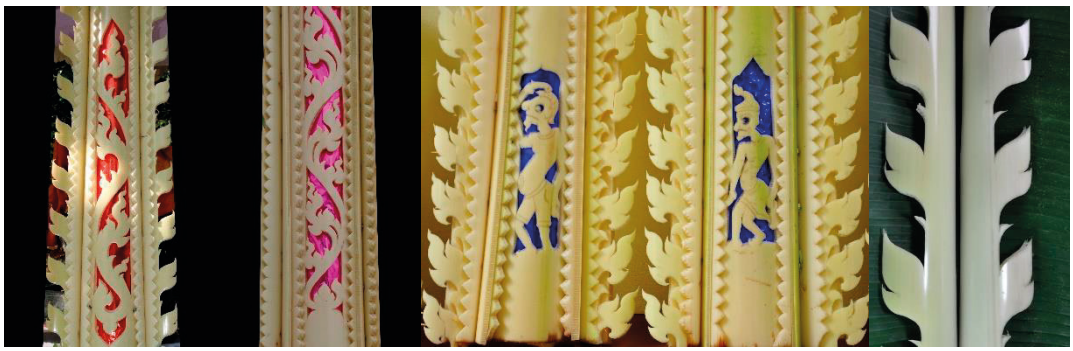

ภาพที่ 7 ลายเครื่องและลายเสา

ภาพที่ 8 ลายปิดมุม

2. การแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลามีขั้นตอนในการปฏิบัติงาน สรุปได้ 2 ขั้นตอนที่สำคัญ ได้แก่ การเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ และการแทงหยวก

2.1 การเตรียมวัสดุและอุปกรณ์ ประกอบด้วย หยวกกล้วยพังลา กระดาษสี ตอกบิด อุปกรณ์ในการแทงหยวก ได้แก่ มีดแทงหยวกและหินลับมีด อุปกรณ์ในการประกอบหยวกและติดตั้ง ได้แก่ มีดปลายแหลม ไม้ตับ คีมตัดลวด ลวดเหล็ก ค้อน ตะปู หมุดไม้ไผ่หรือไม้เสียบ ตลับเมตร

2.2 การแทงหยวก ช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลามีวิธีการ เทคนิค กระบวนการที่เหมือนกันและแตกต่างกันของช่างแต่ละคน แต่ละพื้นที่ สรุปขั้นตอนในการแทงหยวกได้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

2.2.1 การเตรียมหยวก จะต้องคัดเลือกต้นกล้วยพังลาที่สมบูรณ์ อวบอ้วน ลำต้นตรงเท่ากันตลอดทั้งส่วนโคนและส่วนยอด กาบนอกมีสีเขียวเข้ม ยังไม่ออกปลีหรือที่เรียกว่ากล้วยสาว

2.2.2 การแทงลาย ในการแทงหยวกของช่างมี 2 วิธี ได้แก่ การแทงหยวกแบบสด ๆ ไม่มีการใช้แบบ และการแทงหยวกโดยอาศัยแบบมาวางทาบบนกาบกล้วยแล้วแทงตามและการร่างลายตามแบบ แล้วแทงตามรอยเส้นที่ขีดตามแบบ

2.2.3 การประกอบหยวก หรือเรียกว่า การคุมหยวก เป็นการนำลายแทงหยวกประเภทต่าง ๆ มาประกอบรวมกันเป็นชุดลายนอ และชุดลายเสา สำหรับนำไปใช้ในการประดับตกแต่งตามโครงสร้างสถาปัตยกรรมรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งในการประกอบนั้นสรุปขั้นตอนได้ ดังนี้ 1) การอัดลาย 2) การนำลายเครื่องมาวางขนาบด้านข้างทั้งด้านซ้ายและด้านขวาลายนอ หรือลายเสา 3) การนำไม้ตับมาเสียบยึดหยวกเข้าเป็นชุด 4) การเย็บหยวก โดยใช้ตอกบิดหรือวัสดุอื่น ๆ เย็บรัดตรึงให้แน่นตลอดความยาวของกาบ

2.2.4 การประกอบติดตั้ง เป็นการนำลายแทงหยวกที่ประกอบเข้าชุดทั้ง ชุดลายนอ หรือชุดลายเสา ไปประดับติดยึดกับโครงสร้างสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่จะใช้งาน ซึ่งมี 3 วิธี ได้แก่ การตอกตะปูยึดกับโครงสร้าง การผูกมัดด้วยวัสดุอื่น ๆ ติดกับโครงสร้าง และการเสียบยึดกับแกนไส้หยวกที่ผูกด้วยลวดกับโครงสร้างด้วยไม้ไผ่ปลายแหลม เมื่อประกอบติดตั้งเรียบร้อยแล้วก็จะนำลายปิดมุมมาติดปิดช่วงการเข้าประกบมุมตามโครงสร้างโดยใช้วิธีการเสียบด้วยไม้ไผ่ปลายแหลมจนเต็มทุก ๆ มุม

ในการปฏิบัติงานนั้นไม่ได้มีความแตกต่างจากการแทงหยวกจากแหล่งอื่น ๆ ที่ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนที่สำคัญ ดังที่พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า [2] ได้กล่าวถึงกระบวนการแทงหยวกของช่างที่เพชรบุรีว่า มี 2 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนเตรียมวัสดุอุปกรณ์ และขั้นตอนวิธีการแทงหยวก แต่จะมีความแตกต่างในรายละเอียดเกี่ยวกับวัสดุบางอย่าง เช่น การใช้ผักผลไม้ สำหรับแกะเครื่องสดเพื่อการประดับตกแต่งเพิ่มเติม หรือการใช้สีในการย้อมสีหยวก ซึ่งการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาจะไม่มีการใช้ ส่วนอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ มีดแทงหยวก ช่างจะใช้มีดรูปแบบที่เหมือนกันและมีวิธีการที่คล้าย ๆ กัน โดยเฉพาะ การแทงหยวกเป็นลวดลายต่าง ๆ ของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นเป็นผลมาจากประสบการณ์และการเรียนรู้ที่สืบทอดกันมา สรุปมี 2 วิธี ได้แก่ 1) การแทงหยวกแบบสด ๆ ไม่มีการร่างลายหรือการสร้างแบบนำมาทาบ ช่างจะต้องแทงหยวกแบบสด ๆ โดยไม่ต้องมีการสร้างแบบหรือร่างแบบลงบนหยวก พบช่างจำนวน 27 คน ที่ใช้วิธีนี้ 2) การแทงหยวกโดยการใช้แบบนำมาวางทาบบนกาบกล้วยแล้วแทงตามแบบ พบช่างเพียง 8 คนที่ใช้วิธีนี้ ซึ่งในการแทงลวดลายนั้นช่างจะให้ตระหนักถึงความสำคัญกับความงาม รูปแบบและโครงสร้างโดยรวมของลายแต่ละลายตลอดถึงขนาดของตัวลายที่มีขนาดใหญ่ และช่องไฟพื้นที่พอดีเป็นหลัก สัมพันธ์กับขนาดโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่ประดับและพื้นที่ อันจะส่งผลต่อการมองเห็นและความงามโดยรวม และจะไม่เน้นรายละเอียดภายในของลวดลาย

ภาพที่ 9 การแทงหยวกแบบสด ๆ ไม่มีการร่างแบบหรือใช้แบบ

ภาพที่ 10 การแทงหยวกโดยการใช้แบบ

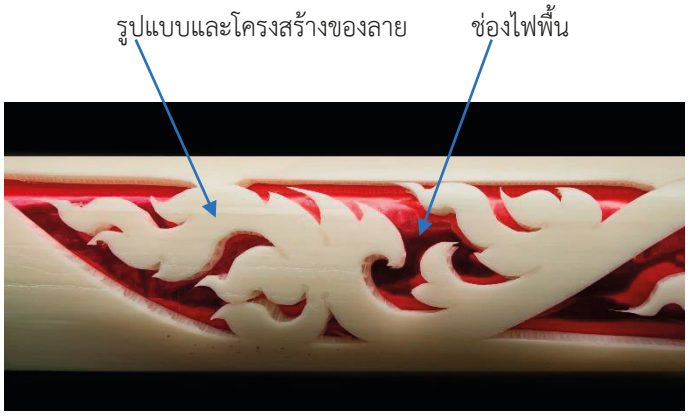

ภาพที่ 11 รูปแบบและโครงสร้างของลาย และช่องไฟพื้น

ภาพที่ 12 การคุมหยวกและการเย็บหยวก

ภาพที่ 13 การประกอบติดตั้งกับโครงสร้าง

ภาพที่ 14 การติดตั้งลายปิดมุม

3. ช่างแทงหยวกในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นช่างพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตชุมชน กระจายอยู่รอบ ๆ บริเวณทะเลสาบสงขลา มีทั้งช่างที่มีอายุมากอยู่ในวัยชราระหว่าง 70-80 ปี และอายุน้อยที่สุด 25 ปี ช่างแทงหยวกเป็นเพศชายทั้งสิ้น มีจำนวน 35 คน จังหวัดสงขลาเป็นพื้นที่ที่มีช่างแทงหยวกมากที่สุด จำนวน 26 คน อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอหาดใหญ่และอำเภอสทิงพระมากที่สุด จำนวนอำเภอละ 7 คน รองลงมา คือ พื้นที่อำเภอสิงหนคร จำนวน 5 คน อำเภอเมืองสงขลา จำนวน 4 คน อำเภอควนเนียง จำนวน 2 คน และอำเภอรัตภูมิ จำนวน 1 คน ช่างแทงหยวกในจังหวัดสงขลา 25 คน จะแทงหยวกด้วยวิธีการแทงสด ๆ ไม่มีการร่างแบบหรือใช้แบบทาบ มีช่างเพียงคนเดียว คือ นายจ้วน ช่างขุด ช่างจากตำบลชุมพล อำเภอสทิงพระ ที่ใช้วิธีการแทงหยวกโดยการนำแบบลายมาวางทาบบนกาบกล้วยแล้วลากเส้นตาม

แบบเสร็จแล้วจึงใช้มีดแทงหยวกต่อไป รองจากจังหวัดสงขลา คือ จังหวัดพัทลุงมีช่างแทงหยวก จำนวน 6 คน อาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จำนวน 3 คน อำเภอเขาชัยสน จำนวน 2 คน และอำเภอบางแก้ว จำนวน 1 คน ช่างในจังหวัดพัทลุงนี้จะใช้วิธีการแทงหยวกโดยใช้แบบลาย ซึ่งสร้างจากกระดาษแข็งและแผ่นเหล็กสังกะสี มาวางทาบบนกาบกล้วย แล้วใช้มีดแทงหยวกเดินตามขอบของแบบ จำนวน 4 คน ส่วนอีก 2 คนซึ่งอาศัยในเขตอำเภอเขาชัยสนจะใช้วิธีการแทงสด ๆ ไม่มีการร่างแบบหรือทาบแบบ ส่วนช่างในจังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นช่างที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอปากพนัง จำนวน 3 คน การแทงหยวกของช่างที่นี่จะใช้วิธีการแทงหยวกโดยการใช้แบบลายวางทาบบนกาบกล้วย แล้วใช้มีดแทงหยวกเดินตามรอยขอบของแบบ การสร้างแบบลายมีการสร้างจากวัสดุ 2 ประเภท คือ สร้างจากกระดาษแข็ง และการสร้างจากเสื่อน้ำมัน และข้อดีของการใช้การแทงหยวกโดยการใช้แบบ คือ ในการแทงหยวกนั้นใคร ๆ ก็สามารถที่จะมาช่วยในการแทงหยวกได้ ซึ่งต่างกับการแทงหยวกของช่างกลุ่มแรกที่คนจะมาช่วยงานแทงหยวกได้ต้องมีทักษะในการแทงหยวกซึ่งมีจำนวนน้อยมากในบางพื้นที่ เป็นวิธีการแก้ปัญหาของช่าง เนื่องจากมีคณะทำงานที่น้อย มีจำนวนช่างที่ลดลง ดังนั้น ในการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้ง 2 วิธี จึงเป็นการรักษา สืบสาน และสร้างสรรค์งานแทงหยวกให้คงอยู่ควบคู่กับชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสืบไป

4. งานแทงหยวกของช่างรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะ ลายแทงหยวกมีคุณลักษณะด้านรูปแบบเฉพาะที่โดดเด่นปรากฏอัตลักษณ์ที่ชัดเจน โดยเฉพาะ ลายนอและลายเสา เมื่อมองและสังเกตจะพบว่า มีความแตกต่างจากแหล่งอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับทรงคุณ จันทจร และคณะ [6] ได้ให้ความหมายของอัตลักษณ์ หมายถึง ผลรวมของลักษณะเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้สิ่งนั้นเป็นที่รู้จักหรือจำได้ อัตลักษณ์ของลายแทงหยวกรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาสรุปได้ดังนี้ 1) ลายแทงหยวกเป็นพระเอก 2) ตัวลายมีขนาดใหญ่ 3) ลายแต่ละรูปแบบจะเน้นที่โครงสร้างรูปร่างภายนอกของลายและช่องไฟพื้น 4) ไม่นิยมการแร 5) ไม่นิยมการย้อมสีตัวลาย 6) มีรูปแบบลายที่หลากหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่ปรากฏเด่นชัดสำหรับรูปแบบของลายแทงหยวก จากแนวความคิดนี้ส่งผลให้ช่างแทงหยวกในหลายพื้นที่มีการสร้างสรรค์รูปแบบลายใหม่ขึ้นมาอย่างไม่หยุดนิ่ง ทำให้ลายแทงหยวกของช่างในกลุ่มที่ใช้เทคนิคการแทงหยวกแบบสด ๆ ไม่ใช้แบบในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลามีรูปแบบที่หลากหลาย และปรากฏอัตลักษณ์เป็นลายมือเฉพาะของช่างแต่ละคน อีกทั้งสัมพันธ์สอดคล้องกับรสนิยมทางความงามจากศิลปะวัฒนธรรมพื้นถิ่น เช่น รูปหนังตะลุง การแต่งกายของโนรา การเขียนสีเรือกอและ ผ้าบาติกหรือผ้าปาเต๊ะ เป็นต้น และลักษณะนิสัยของคนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาและภาคใต้ที่จะชอบความชัดเจน ทั้งจากการมองที่ต้องมองให้เห็นชัดเจนทั้งสีสันและขนาด การพูดที่เสียงดังฟังชัด สั้น ๆ ห้วน ๆ กระชับ ชัดเจน

ภาพที่ 15 อัตลักษณ์ของลายแทงหยวกที่ปรากฏ และลักษณะลายมือของช่างที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละคน

การแทงหยวกมีความสำคัญและคุณค่าที่ปรากฏสัมพันธ์กับวิถีชีวิต สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม ของผู้คนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาในด้านต่าง ๆ ทั้ง ในด้านประโยชน์ใช้สอย ด้านเศรษฐกิจและสังคม ด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อชุมชน ต่อสังคม และวิถีของคนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ การแทงหยวกบางครั้งถูกนำมาใช้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความศรัทธา ความกตัญญูกตเวทิตาจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกันของคนในชุมชนและสังคมรอบนอก ทั้งในฐานะช่างแทงหยวก หรือผู้ที่มีแหล่งวัตถุดิบอุปกรณ์ เจ้าของงานหรือผู้ว่าจ้างและผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งบุคคลเหล่านี้จำเป็นจะต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับพูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า [2] ที่กล่าวว่าการแทงหยวกเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีประโยชน์และคุณค่าหลายด้าน เช่น ด้านประโยชน์ใช้สอย ด้านความงาม ด้านความเชื่อ ด้านสังคม ด้านการตลาด เป็นต้น โดยเฉพาะ คุณค่าด้านประโยชน์ใช้สอย ผลจากการศึกษาพบว่า ในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลามีการใช้ประโยชน์จากการแทงหยวกทั้งในงานพิธีมงคลและงานพิธีอวมงคลอยู่อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะงานพิธีอวมงคลทั้ง ๆ ที่ในอดีตแทบจะทุกศพที่เผาช่างจะต้องแทงหยวกประดับตกแต่งที่เผาศพ เช่น เชิงตะกอน ร้านม้า เมรุชั่วคราว เป็นต้น ให้แก่ผู้ตาย และใช่ว่าจะมีเพียงคนไทยเชื้อสายไทยเท่านั้นคนไทยเชื้อสายจีนก็นิยมด้วย แต่ในปัจจุบันการใช้ประโยชน์เกี่ยวกับงานศพได้ลดน้อยลงมากกว่าในอดีต ซึ่งสาเหตุที่เกิดขึ้นน่าจะมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม การรับเอาแนวความคิด แนวการประพฤติปฏิบัติที่เป็นผลมาจากระบบการปกครองของรัฐส่วนกลางที่พยายามควบคุมทุก ๆ สิ่งให้อยู่ภายใต้อำนาจของส่วนกลางและให้เหมือนเช่นเดียวกับส่วนกลาง จึงก่อให้เกิดเมรุถาวรที่ใช้ในการเผาศพประจำวัดขึ้นเช่นเดียวกับภาคกลาง ทำให้บทบาทของเชิงตะกอน ร้านม้า เมรุชั่วคราวที่ใช้สำหรับเผาศพแทบจะหายไป แต่ก็ยังมีในบางรายที่ยังใช้การสร้างเมรุชั่วคราวประดับด้วยลายแทงหยวกเฉกเช่นเมื่อในอดีตด้วยที่ผู้เสียชีวิตได้สั่งไว้ และคุณค่าด้านประเพณีและวัฒนธรรม เป็นคุณค่าที่สำคัญและส่งผลต่อการดำรงอยู่หรือการที่จะหายไปของการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันและกัน เนื่องจากผู้คนในลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อาศัยงานแทงหยวกและถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบหนึ่ง ในการสืบสาน อนุรักษ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ด้วย ซึ่งวิธีคิดแบบนี้ได้ถูกนำมาสร้างกระแสในการสืบสานประเพณีต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันนี้ ทั้งประเพณีวันว่างหรือสงกรานต์ หรือประเพณีชักพระหลังวันออกพรรษา ถือเป็นปรากฏการณ์ในทางที่ดีสำหรับงานแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา และจากการก่อสร้างพระเมรุสำหรับถวายเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวงนั้น ได้มีการคัดเลือกกลุ่มช่างแทงหยวกจากภูมิภาคต่าง ๆ ให้เข้าร่วมถวายงานแทงหยวกประดับพระจิตกาธานร่วมกับช่างราชสำนักด้วย ซึ่งในการนี้คณะช่างแทงหยวกสกุลช่างจังหวัดสงขลา จำนวน 4 ท่านได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมปฏิบัติการแทงหยวกด้วย

ภาพที่ 16 ผลงานการแทงหยวกประดับตกแต่งเมรุชั่วครัว

ภาพที่ 17 ผลงานการแทงหยวกประดับตกแต่งฐานวางโลงศพ

ภาพที่ 18 ผลงานการแทงหยวกประดับตกแต่งเมรุชั่วคราว

ภาพที่ 19 ผลงานการแทงหยวกประดับตกแต่งโลงศพ

ภาพที่ 20 ผลงานการแทงหยวกประดับตกแต่งเบญจาสำหรับสรงน้ำประติมากรรมรูปเหมือนพระสงฆ์

ภาพที่ 21 ผลงานการแทงหยวกกับประเพณีการสรงน้ำประติมากรรมรูปเหมือนพระสงฆ์

สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ทำให้ได้รับองค์ความรู้เกี่ยวกับลายแทงหยวกมีกี่ประเภทและมีรูปแบบอย่างไร และมีขั้นตอนในการแทงหยวกอย่างไร มีเทคนิควิธีการอย่างไร ตลอดรวมถึงฐานข้อมูลของช่างแทงหยวกและลายแทงหยวกของแต่ละท่าน และอัตลักษณ์ของลายแทงหยวก ที่บ่งบอกถึงลักษณะเฉพาะของลายแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ตลอดถึงความสำคัญและคุณค่าของการแทงหยวก ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญต่อองค์ความรู้ทางด้านภูมิปัญญาของคนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีการถ่ายทอด สืบทอดมา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแต่ละยุคสมัยในแต่ละช่วงชีวิตของผู้คน โดยเฉพาะ ลายแทงหยวกแต่ละประเภท แต่ละรูปแบบของช่างรอบลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ได้จากผลการวิจัย จะสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการสนับสนุน ส่งเสริม อนุรักษ์ สืบทอดพัฒนาและต่อยอดการแทงหยวกของช่างในรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ไม่ให้สูญหายไปอย่างที่ปรากฏในบางพื้นที่ และการพัฒนางานภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาของชาติสืบไป

คำขอบคุณ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยด้านวัฒนธรรม จากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ประจำปีงบประมาณ 2559

เอกสารอ้างอิง

[1] ป. มหาขันธ์. (2540). **ศิลปะการฉลุสลักหยวก**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

[2] พูลสวัสดิ์ มุมบ้านเช่า. (2544). “ศิลปะการแทงหยวก”, ใน **ภูมิปัญญาทางศิลปะ**. 94-128. กรุงเทพฯ: สันติศิริการพิมพ์.

[3] วสันต์ จันทรวงศา และปิยะวรรณ สุธารัตน์. (2540). “ช่าง... ช่างอยุธยา...ช่างสลักหยวก”, ใน **อยุธยามรดกโลก 2540**. ศรีธันว์ อยู่สุขขี. 107-111. อยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

[4] จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. (2543). **ร้อยคำร้อยความ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

[5] ชูศักดิ์ ไทพาณิชย์. (2555). **ศิลปะการแทงหยวก**. กรุงเทพฯ: วาดศิลป์.

[6] ทรงคุณ จันทจร. (2552). **คุณค่าอัตลักษณ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการนำมาประยุกต์เป็นผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้**. สำนักงานศิลปะวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม.